

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з розгляду та захисту дисертації на
здобуття ступеня доктора філософії
Міжрегіональної Академії управління персоналом
доктору юридичних наук, доценту Нестору В.Р.

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Барінова Артема
Олександровича на тему: «Позитивні дії у правовій системі США: історія,
судова практика та сучасні виклики у світлі міжнародних стандартів»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08
Право за спеціальністю 081 Право**

Актуальність теми дисертації. Актуальність обраної теми є безспірною і визначається кількома взаємопов'язаними чинниками.

По-перше, концепція позитивних дій є однією з найтриваліших та найбільш дискусійних правових доктрин у сучасному конституційному праві США. Її еволюція – від указу президента Дж. Ф. Кеннеді 1961 року та Закону про громадянські права 1964 року до переломного рішення Верховного Суду США 2023 року у справах *Students for Fair Admissions v. Harvard* та *University of North Carolina* – відображає фундаментальну зміну правової парадигми, що торкається самих основ розуміння рівності в американському праві. Фактична заборона врахування раси при відборі до закладів вищої освіти знаменує перехід від моделі компенсаційної справедливості до моделі формальної рівності та расової нейтральності як конституційного стандарту. Дослідження цієї трансформації має першорядне значення для теорії та практики антидискримінаційного права.

По-друге, тема набуває особливої релевантності у контексті міжнародно-правових стандартів. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.) та Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації

щодо жінок (1979 р.) кваліфікують позитивні дії як тимчасові спеціальні заходи, спрямовані на досягнення фактичної рівності. Зіставлення цього підходу з американською моделлю, яка останніми роками рухалася в протилежному напрямку — до заперечення легітимності таких заходів — створює надзвичайно цінний матеріал для порівняльно-правового аналізу та розуміння різних моделей реалізації принципу недискримінації.

По-третє, для вітчизняної юридичної науки тема є досить новою. Українське правознавство тривалий час приділяло недостатню увагу доктрині позитивних дій загалом і у праві США зокрема як самостійному предмету наукового дослідження. Водночас проблематика позитивної дискримінації дедалі частіше актуалізується в українському правовому дискурсі у зв'язку з процесами європейської інтеграції, необхідністю гармонізації антидискримінаційного законодавства з нормами ЄС та потребою забезпечення рівного доступу до освіти й праці для вразливих груп населення.

По-четверте, актуальність теми посилюється сучасною динамікою суспільно-правових процесів у США. Виконавчий наказ президента Д. Трампа 2025 року про припинення вимог щодо програм позитивних дій для федеральних контракторів, обмеження програм DEI (diversity, equity, and inclusion) у дев'яти штатах, нові федеральні розслідування щодо політики прийому до коледжів — усе це засвідчує, що предмет дослідження перебуває у стані активної правової трансформації і потребує ґрунтовного наукового осмислення.

Таким чином, представлена на захист дисертація присвячена дослідженню безперечно актуальної теми, що має як теоретичне, так і прикладне значення для розвитку юридичної науки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення та висновки дисертації А. О. Барінова у цілому достатньою мірою обґрунтовані. Це стосується як загальної логіки роботи, так і низки окремих положень, що заслуговують на спеціальну увагу.

Дисертація побудована послідовно і структурно логічно. Перший розділ («Концепція позитивних дій у правовій системі США: історичні витоки, доктринальні обґрунтування та еволюція правових підходів») закладає фундамент дослідження, простежуючи генезу affirmative action від виконавчого наказу Дж. Ф. Кеннеді та Закону про громадянські права 1964 року до формування ключових судових прецедентів. Дисертант не обмежується хронологічним описом подій, а прагне виявити причинно-наслідкові зв'язки між соціальною політикою держави та правовими механізмами її реалізації. Заслуговує на увагу аналіз справи *Regents of the University of California v. Bakke* (1978) як конституційного прецеденту, що вперше встановив модель «обмеженого врахування» раси – юридичний компроміс між ідеєю расової нейтральності та прагненням виправити історичну нерівність.

Особливо цінним видається дослідження принципу легітимних очікувань як доктринального базису позитивних дій. Дисертант обґрунтовує, що цей принцип забезпечував баланс між правами особи та публічним інтересом у досягненні фактичної рівності, гарантуючи передбачуваність державної політики. Аналіз трансформації цього принципу через призму судової практики у справах *Bakke* та *Grutter v. Bollinger* (2003) демонструє, як доктринальні основи позитивних дій поступово звужувалися під тиском вимог суворого контролю (strict scrutiny).

Другий розділ («Міжнародно-правові стандарти позитивних дій та конституційні межі їх застосування у праві США») поєднує міжнародний та внутрішньоамериканський виміри проблеми. Дисертант коректно ідентифікує ключову розбіжність: міжнародне право розглядає позитивні дії як тимчасові та пропорційні спеціальні заходи для усунення структурної дискримінації, тоді як в американській конституційно-правовій традиції вони дедалі більше сприймаються як загроза формальній рівності. Цей порівняльний аналіз є важливим внеском у розуміння того, як одна й та сама правова ідея набуває різного змісту залежно від конституційного контексту.

Значний інтерес становить аналіз впливу заборон позитивних дій на рівні окремих штатів (Каліфорнія, Техас, Мічиган) на расове різноманіття у правничих школах. Використання статистичних даних Американської асоціації адвокатів за 1980–2021 роки надає дослідженню емпіричного виміру. Дисертант переконливо демонструє, що після ухвалення відповідних актів частка афроамериканських і латиноамериканських студентів суттєво скоротилася та не відновилася навіть після впровадження расово нейтральних альтернатив.

Третій розділ («Сучасний етап розвитку доктрини позитивних дій у США: конституційні та суспільні виміри») є найбільш практичною частиною дослідження. Дисертант ґрунтовно аналізує рішення Верховного Суду США 2023 року у справах *Students for Fair Admissions v. Harvard* та *University of North Carolina*, розкриваючи аргументацію Суду: цілі університетів визнані надто абстрактними, застосування расових критеріїв сприяло стереотипізації студентів, створювало непропорційні перешкоди для інших груп (зокрема абітурієнтів азійського походження) та не містило часових обмежень. Автор слушно підкреслює, що Суд залишив можливість врахування індивідуального досвіду абітурієнтів, пов'язаного з подоланням труднощів через расову чи етнічну належність, однак без формального закріплення раси як окремої категорії.

Заслуговує на увагу включення до дослідження аналізу трансформації програм DEI у бізнес-сфері, зокрема, справи *Fearless Fund* (2023). Це демонструє чутливість дисертанта до сучасної динаміки правового розвитку та розуміння того, що дискусія щодо позитивних дій вийшла далеко за межі освітньої сфери і дедалі активніше охоплює корпоративний сектор.

Оцінка наукової новизни дисертації. Наукова новизна дисертаційного дослідження А. О. Барінова підтверджена апробацією в наукових працях, опублікованих у фахових виданнях України та міжнародних наукометричних базах, а також обговореннями на міжнародних науково-практичних конференціях. Аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку, що визначена в ній мета досягнута, а окреслені завдання виконані.

Наукова новизна дослідження виявляється на кількох рівнях. На рівні комплексності предмета: дисертація є першим у вітчизняній науці дослідженням, яке системно охоплює генезу, еволюцію та сучасну трансформацію концепції позитивних дій у правовій системі США – від їх запровадження у 1960-х роках до фактичної заборони Верховним Судом у 2023 році. Такий цілісний підхід дає змогу простежити повний «життєвий цикл» правової доктрини та зрозуміти логіку її трансформації.

На рівні доктринального аналізу: дисертант обґрунтовує роль принципу легітимних очікувань як доктринального базису позитивних дій, що забезпечував баланс між індивідуальними правами та суспільним інтересом. Він також формулює цілісну модель доктрини суворого контролю (strict scrutiny) у сфері позитивних дій, визначаючи чіткі критерії їх допустимості: переконлива державна мета, тимчасовість, пропорційність і відсутність дискримінаційного ефекту.

На рівні порівняльно-правового аналізу: дисертант коректно ідентифікує та концептуалізує розбіжності між міжнародно-правовим підходом, що розглядає позитивні дії як тимчасові спеціальні заходи для досягнення фактичної рівності, та американською моделлю, що трансформувала їх в інституціоналізовані преференції з подальшим запереченням їх конституційності.

На рівні емпіричного обґрунтування: використання статистичних даних АВА за тривалий період (1980–2021 рр.) для доведення впливу заборон позитивних дій на расове різноманіття у правничих школах надає дослідженню додаткової переконливості та верифікованості висновків.

На рівні розвитку нових тенденцій: дослідження трансформації програм DEI у бізнес-сфері на прикладі справи Fearless Fund (2023) фіксує нову тенденцію перенесення судової заборони позитивних дій у приватний сектор, що є актуальним і малодослідженим аспектом.

Загалом ступінь наукової новизни дисертації, обґрунтованість наведених положень, висновків та рекомендацій відповідає вимогам до наукових досліджень на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Оцінка обґрунтованості методологічного підходу. Методологія дослідження видається адекватною обраному предмету. Дисертант органічно поєднує: історико-правовий метод, який дозволяє простежити еволюцію концепції позитивних дій від її витоків через ключові судові прецеденти до сучасного стану; порівняльно-правовий метод, що забезпечує зіставлення американської моделі з міжнародними стандартами антидискримінаційного регулювання; формально-юридичний метод, застосований для інтерпретації конституційних норм, зокрема Чотирнадцятої поправки до Конституції США та Закону про громадянські права 1964 року; системно-структурний метод, що дозволяє виявити місце позитивних дій у системі конституційного права США; емпіричні методи, включаючи статистичний аналіз даних АВА.

Джерельна база роботи охоплює релевантний нормативний масив: конституційні акти США, федеральне законодавство, виконавчі накази президентів, рішення Верховного Суду США, міжнародні конвенції з прав людини, а також значну кількість доктринальних джерел. Список використаних джерел налічує 163 найменування, що є достатнім для роботи такого рівня.

Повнота викладу результатів дослідження у наукових публікаціях. Основні результати дослідження знайшли відображення у 8 публікаціях: 4 статтях у наукових фахових виданнях України, 1 статті у міжнародному виданні, що індексується в наукометричній базі Scopus, та 3 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях. Публікації охоплюють основні питання дослідження: історико-правовий аналіз еволюції позитивних дій, міжнародно-правові основи affirmative action, програми DEI у конституційно-правових рамках. Послідовність публікацій засвідчує систематичне опрацювання теми та апробацію результатів на наукових форумах. Кількість та якість публікацій відповідають вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії (Постанова КМУ від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами).

Дотримання академічної доброчесності. Дисертація містить посилання на використані автором джерела та літературу відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав та академічної доброчесності. Усі випадки використання ідей, результатів і цитування інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені у належний спосіб. Аналіз змісту дисертації та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, свідчить, що вимоги щодо академічної доброчесності дисертантом дотримані. Порушення академічної доброчесності не виявлено.

Структура та оформлення дисертації. Дисертація складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел зі 163 найменувань, однієї таблиці та двох додатків. Загальний обсяг роботи становить 203 сторінки, основний зміст викладено на 182 сторінках. Текст дисертації написаний державною мовою, науковим стилем. Анотація відповідає встановленим вимогам та дає повне уявлення про зміст роботи. Робота відповідає вимогам, встановленим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року № 40 та Порядком присудження ступеня доктора філософії (Постанова КМУ від 12.01.2022 р. № 44 зі змінами).

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Позитивно оцінюючи дисертацію А. О. Барінова, її актуальність, наукову новизну, обґрунтованість та аргументованість її результатів, а також можливість використання пропозицій і рекомендацій дисертанта, варто зауважити, що окремі положення дослідження є дискусійними або ж потребують уточнення. Зазначене обумовлює необхідність висловлення таких зауважень:

1. Дисертація зосереджена переважно на расовому вимірі позитивних дій у сфері вищої освіти. Водночас було б доцільно приділити більшу увагу гендерному аспекту позитивних дій, який є самостійною і складною проблемою в американському праві. Аналіз співвідношення расового та гендерного підходів до позитивних дій міг би збагатити теоретичну частину роботи.

2. У контексті порівняльно-правового аналізу було б цінним розширити горизонт дослідження за межі міжнародних конвенцій і включити аналіз досвіду інших правових систем – зокрема практики Європейського суду з прав людини, Суду ЄС (зокрема справи Kalanke, Marschall, Badeck), а також досвіду таких держав, як Індія, Південна Африка чи Бразилія, де позитивні дії мають тривалу історію та відмінні від американських конституційні рамки. Це дозволило б більш рельєфно виявити специфіку американського підходу.

3. Хоча в дисертації зроблено окремі посилання на актуальність теми для України, було б корисно побачити більш розгорнуті та конкретні рекомендації щодо того, які саме уроки з американського досвіду можуть бути адаптовані до українського правового контексту. Зокрема, це стосується питань забезпечення рівного доступу до освіти для внутрішньо переміщених осіб, представників ромської громади та інших вразливих груп в умовах європейської інтеграції.

4. Концепція легітимних очікувань, яку дисертант розглядає як доктринальний базис позитивних дій, заслуговує на більш глибоку теоретичну розробку. У різних правових системах цей принцип має різний зміст і обсяг: в адміністративному праві ЄС, у практиці ЄСПЛ та в конституційному праві США він функціонує по-різному. Більш детальне з'ясування цих відмінностей могло б посилити аргументацію дисертанта.

5. Було б цікаво отримати від дисертанта під час захисту більш детальний прогноз щодо подальшої долі програм DEI у США після рішень 2023 року та виконавчих наказів 2025 року. Зокрема, чи можливий «зворотний маятник» у судовій практиці, чи американська правова система рухається до остаточного утвердження моделі формальної рівності?

6. У роботі доречно було б приділити більшу увагу критичному аналізу аргументів окремих думок суддів Верховного Суду США (зокрема, окремих думок суддів Сотомайор та Джексон у справах SFFA), які представляють альтернативний конституційний погляд на проблему і містять важливу аргументацію на користь збереження позитивних дій.

Висловлені зауваження та поставлені запитання мають здебільшого рекомендаційний характер, запрошують до наукової дискусії, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку, достатньо високий теоретичний рівень та науково-практичну значущість дисертаційної роботи.

Загальний висновок.

Дисертація Барінова Артема Олександровича на тему «Позитивні дії у правовій системі США: історія, судова практика та сучасні виклики у світлі міжнародних стандартів» є самостійною завершеною кваліфікаційною науковою роботою, яка містить нові науково обґрунтовані теоретичні і практичні результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання та мають важливе значення для юридичної науки.

Дисертант демонструє глибоке розуміння як доктринальних основ концепції позитивних дій у конституційному праві США, так і міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення рівності та недискримінації. Робота вирізняється поєднанням теоретичного аналізу з емпіричним обґрунтуванням, що підвищує достовірність отриманих результатів.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження Барінова Артема Олександровича «Позитивні дії у правовій системі США: історія, судова практика та сучасні виклики у світлі міжнародних стандартів», яку подано на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — Право відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283, від 19 травня 2023 року № 502, від 3 травня 2024 року № 507), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, у якій отримано нові обґрунтовані результати, що

в сукупності вирішують наукове завдання, що має значення для юридичної науки, а її автор Барінов Артем Олександрович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри міжнародного права

Львівського національного університету

імені Івана Франка

Володимир ЛИСИЧ

Підпис Володимир Лисич
з офісу

Прізвище, ім'я та по батькові
пр. Квас О.В.

